

УДК 94:316.344.42:316.343.7(477.63) «1920/1930» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-030

Формування комуністичної еліти Дніпропетровщини у 1920-х – на початку 1930-х років

В.М. Буренков

orcid.org/0000-0002-9632-378

Запорізький національний університет
wiktorburenkov@gmail.com

Ключові слова:

Дніпропетровськ, номенклатура, регіональна еліта, рекрутування еліти, губком, КП(б)У.

У статті відображено соціально-економічні та адміністративно-територіальні перетворення, які відбувалися на Дніпропетровщині 1920-х – початку 1930-х років і сприяли посиленню місцевого керівництва. Висвітлена специфіка формування персонального складу регіональної номенклатури Дніпропетровщини від моменту встановлення радянської влади. Виділено основні соціально-політичні характеристики, притаманні керівникам 1920-х років – початку 1930-х рр. Робиться висновок про майже повну відсутність на керівних посадах «місцевих» та перекидання на ці посади «варягів», переважно із Радянської Росії.

Formation of communist elite in the Dnipropetrovsk region during the 1920s – early 1930s

V. Burenkov

Zaporizhzhia National University

Key words:

Dnipropetrovsk, nomenclature, regional political elite, recruiting the political elite, Provincial Committee, CP(b)U.

The article reveals the social-economic transformations and administrative-territorial changes that took place in the Dnipropetrovsk region during the 1920s - early 1930s and led to strengthening of local government authorities. The author considers the specific features of formation process of local government authorities of the Dnipropetrovsk region nomenclature during the Soviet Period. The basic social and political characteristics of local administration during the 1920s - early 1930s are highlighted in the article. The most of representatives of regional political elite were promoted, co-opted in the structure of the Republic Elite or were selected as candidates or members of the Central Committee of Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine as «an encourage» for their work in the regional political elite. The specific features of the local nomenclature are dwelt upon. These are: «natives» were not often to meet in leadership positions, but so-called «Varyags» from Soviet Russia were invited to form the local administration; newly-elected heads of the local nomenclature occupied their posts for the short periods of time (from two months to two years); lately, during the Great Terror of 1937-1938, the majority of elected previously heads of the local nomenclature were annihilated and new «bureaucrats of the system» took their places. The author concludes that the process of creation of the Communist Elite in Dnipropetrovsk during the 1920s - early 1930s was not fundamentally different from the process of elite formation in the other regions of Ukraine occupied by Bolsheviks.

Одним із ключових викликів для сучасної української держави є подолання тягаря радянської спадщини. Її «тінь» продовжує зберігатися й сьогодні в соціальних і політичних практиках, ментальності та культурі. Успішне реформування ре-

ліктів СРСР вимагає ґрунтовних знань про панівну верхівку Радянського Союзу, яка була уособленням тієї партійно-державної системи. У такому контексті цікавим видається дослідження регіональної еліти Дніпропетровщини 1920-х – 1930-х років,

із якої почне формуватися так званий «дніпропетровський клан». Ця впливова група номенклатури домінувала в політичному житті СРСР 1960-х – 1980-х та України 1990-х років.

Вивченню регіональної еліти УРСР присвячений незначний пласт сучасних історичних досліджень. Ми можемо виділити дослідження Валерія Васильєва щодо еволюції взаємовідносини кремлівських вождів із керівниками УСРР від моменту створення регіонального субцентру до його знищення в період «Великого терору»[1]. Не менш важливою роботою є стаття Віктора Крупини та Юлії Кузьменко про номенклатурні земляцтва в пізньорадянській Україні[2]. У ній дається визначення поняттю «номенклатурне земляцтво», а також виокремлюються три місцеві клани (Харків, Дніпропетровськ та Донецьк), які сформувалися, на думку дослідників, завдяки потужній індустрії цих регіонів та у зв'язку з тим, що господарські кадри з цих регіонів входили до вищої номенклатури ЦК КПРС. Олексій Штейнле у статтях 2014 та 2015 рр. описує об'єктивні і суб'єктивні чинники оформлення регіонального клану «харків'ян» і причини, які унеможливили формування подібної неформальної групи на Запоріжжі[3; 4]. Також, важливими для розуміння загальнодержавних тенденцій у тодішній політичній системі є праці Миколи Дорошка та Миколи Фролова, в яких автори аналізують загальні принципи формування та функціонування партійно-радянської номенклатури УСРР у 1920-х – 1930-х роках[5; 6].

Аналіз наукового доробку із зазначеної проблеми поставив перед нами такі питання: хто і як формував фундамент партійної номенклатури Дніпропетровщини?; хто були ті керівники, та який background вони мали за своїми плечима?; як відбувалася кооптація до місцевої партійної еліти? На ці питання ми спробуємо дати відповіді.

Після остаточного захоплення Катеринослава 30 грудня 1919 року більшовики розпочали процес укорінення радянської влади в регіоні. Як і загалом в Україні, формування радянських структур відбувалося за допомогою насилля та терору проти місцевого населення.

Починаючи з 1919 року, більшовицьке керівництво постійно змінює адміністративно-територіальний поділ Катеринославської губернії. Так, у 1920 році південні та східні території губернії було передано новоствореній Олександрівській губернії[7]. У 1922 році навпаки – до неї приєднують сусідню Запорізьку та частину Кременчуцької губернії. Під час введення округів у 1925 році губернія ліквідується, а на її місці виникає Катеринославська округа з 14 районів[8, с. 435-

437]. У 1926 році за постановою ЦВК СРСР місто Катеринослав отримало нову назву – Дніпропетровськ, а округа, відповідно, стала називатися Дніпропетровською[9]. На цей момент до неї входило вже 19 районів із населенням майже 1,3 млн. осіб[10]. 9 лютого 1932 року постановою ВУЦВК «Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР» знову змінюється адміністративно-територіальний поділ УСРР. На території УСРР, окрім автономної Молдавської СРР, було утворено п'ять областей – Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську та Одеську[11, с. 41-46]. На 1 січня 1934 року Дніпропетровська область була поділена на 48 районів із загальною площею 72.768 та населенням понад 3,8 млн. осіб[12, с. 188]. Найбільшими містами краю були Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кам'янське та Кривий Ріг.

Під час адміністративних реформ другої половини 1930-х років Дніпропетровська область втратила значну частину території: 9 районів передали Миколаївській області в 1937 році; 28 – Запорізькій у 1939 роках [13; 14, с. 52]. Метою розукрупнення було ослаблення місцевих еліт та посилення контролю над ними з боку центру.

Таким чином, у 1939 році завершується формування Дніпропетровщини як однієї з областей УРСР. Її площа становила 33,3 тис. км² (6% від загальної площі УРСР), а чисельність населення – понад 2,2 млн. осіб (7% від загальної кількості населення УРСР) [15; 16, с. 181]. Разом зі Сталінською, Харківською, Київською областями вона стала одним з найбільших регіонів тодішнього СРСР і посіла важливе місце у планах більшовицької еліти по розбудові «зразкової» радянської області.

На середину 1920-х років Дніпропетровськ стає одним із великих центрів Радянського Союзу, де ведеться будівництво потужного промислового комплексу. Наявність Криворізького залізничного та Нікопольського марганцевого басейнів створювала сприятливі умови для розвитку гірничо-видобувної та металургійної промисловості. Вже на кінець 1925 року в місті Дніпропетровську працювало 92 заводи і фабрики [16, с. 153]. На 1927-1928 роки промисловість краю була майже повністю відновлена після воєнних дій 1917-1921 років. У 1927 році розпочалося будівництво Дніпровської ГЕС, яка повинна була виробляти електроенергію для забезпечення роботи промисловості Дніпропетровська, Запоріжжя, Кривого Рога та ін.[17, с. 50].

За період першої п'ятирічки (1928-1932 рр.), було започатковано будівництво таких промислових підприємств, як Дніпропетровський коксохімічний завод, Криворізький металургійний завод,

Нікопольський південнотрубний завод та ін. Також розпочалося відновлення і модернізація двох найбільш потужних заводів Дніпропетровська – Дніпропетровського трубопрокатного завод імені В.І. Леніна і Дніпропетровського металургійного заводу ім. Петровського [18].

Важливу роль для соціально-економічного розвитку регіону відіграє інфраструктура і, зокрема, транспортні шляхи. Так, на початок 1939 року довжина залізничних мереж у Дніпропетровській області становила 1324 км, поступаючи лише залізничній мережі Сталінської (1384 км) та Харківської (1342 км) областям [19, с. 106]. Дніпропетровськ став «столицею» Сталінської (пізніше Придніпровської) залізниці.

На 1938 рік валова продукція Дніпропетровської області складала 2,1 млрд. крб. (10,7% від усього ВВП УРСР). За долею ВВП вона поступалася лише Сталінській (3,4 млрд. крб. і 17,4%), Харківській (2,9 млрд. крб. і 15,1%) та Київській (2,3 млрд. крб. і 11,6%) областям [20, с. 216]. За видобутком залізних та марганцевих руд у СРСР Дніпропетровська область займала провідне місце. На 1940 рік металургійна промисловість Дніпропетровщини давала біля 3 тис. тон чавуну, 3 тис. тон сталі та приблизно 2 тис. тон прокату [21, с. 16]. Від загального об'єму СРСР, питома вага металургійної промисловості Дніпропетровської області складала: чавуну – 20%, сталі – 16,5%, прокату – 18,2% [22, с. 23].

Крім того, станом на 1940-1941 роки Дніпропетровщина поступово перетворюється на потужний навчально-науковий центр УРСР. Підготовка висококваліфікованих кадрів забезпечувалася за рахунок широкої мережі начальних закладів, які готували кадри як для регіону, так і для всієї республіки. На території міста Дніпропетровська та області працювало 17 вищих навчальних закладів, а також функціонувало 46 середніх спеціальних навчальних закладів [23, с. 40]. Доволі великою була мережа середніх навчальних закладів. Перед початком Другої світової війни в області працювало 1606 шкіл [21, с. 17].

Загалом, Дніпропетровщина відіграла важливу роль у сталінській форсованій модернізації. Наприкінці 1930-х років вона стала одним із «срязкових» радянських регіонів, звідки для потреб союзного центру постачалося продовольство, руда, метал, готувалася кваліфікована робоча сила. За цими характеристиками край поступався тільки українським регіонам – «важковаговикам»: Сталінському, Харківському та Київському.

Промислові підприємства, побудовані під час індустріалізації, стали основою для економічного

піднесення Дніпропетровщини. Однак розвиток промисловості відбувався за рахунок вилучення ресурсів з села. Курс на колективізацію сільських господарств, взятий наприкінці 1927 року після XV з'їзду ВКП(б), а також насильницька хлібозаготівельна компанія викликали супротив селянства. Одним із найбільш масштабних антирадянських виступів на Дніпропетровщині було Павлоградське повстання, яке розпочалося на початку квітня 1930 року. Повстання було доволі швидко придушено. За участь у постанні було заарештовано і притягнуто до відповідальності близько 210 осіб із 360 заарештованих [24, с. 22]. Остаточно спротив місцевого селянства зламав Голодомор 1932-1933 років, під час якого загинули, за різними оцінками, від 659 тис. до 833,6 тис. жителів регіону [25, с. 25].

Безпосереднім виконавцем задумів союзного центру на Дніпропетровщині була місцева номенклатура. Вона почала формуватися одразу після встановлення радянської влади в регіоні.

Від початку утворення у 1919 році Катеринославського губернського комітету КП(б)У його очолювали: Михайло Бек (лютий – червень 1919 р.), Яків Яковлев (Епштейн) (січень – лютий 1920 р.), Сергій Мінін (лютий – травень 1920 р.), Еммануїл Квірінг (червень – липень 1920 р.), Олександр Кисельов (липень – листопад 1920 р.). Відповідальними секретарями Катеринославського губернського комітету КП(б)У були: Еммануїл Квірінг (листопад – грудень 1920 р.), Абрам Гилінський (грудень 1920 р. – березень 1921 р.), Олександр Луговий (Левенштейн) (березень – липень 1921 р.), Олександр Кисельов (липень 1921 р.), Тимофій Сімонов (липень 1921 р. – 1923 р.), Василь Іванов (1923 р. – січень 1925 р.), Олексій Медведєв (січень – серпень 1925 р.).

Аналіз біографій всіх вище зазначених керівників Катеринославського губкому КП(б)У, дозволяє виділити наступні закономірності: всі призначені до Катеринослава, окрім Михайла Бека, не мали з цим містом жодних зв'язків, тобто, були «варягами»; були членами більшовицької партії, мали досвід революційної боротьби та роботи на партійно-державних посадах різних рівнів; після зняття з посад, які вони обіймали в Катеринославі, майже всі ставали одразу або кандидатами, або членами ЦК КП(б)У, ба навіть входили до складу бюро ЦК КП(б)У (Яковлев, Квірінг, Медведєв); всі, за виключенням Бека, Мініна, Кисілева та Сімонова, зазнали репресій та були розстріляні в період з 1936 року по 1938 рік [26].

У зв'язку зі зміною адміністративно-територіального устрою області у 1925 році, було реор-

ганізовано і місцеві органи управління. У 1925-1926 роках функціонував Катеринославський окружком КП(б)У, який у 1926 році реорганізують на Дніпропетровський окружком КП(б)У. У серпні 1925 року Катеринославський окружком КП(б)У очолив Олексій Медведєв.

Народився О. Медведєв в селі Сернозаводському Калузької губернії (зараз – Калузька область). У 1904 році вступив до лав РСДРП. У 1917 році став членом Петроградського комітету РСДРП(б), брав участь у Жовтневому перевороті 1917 року в м. Петрограді. 1918-1920 роки голова Козельського повітового комітету РКП(б). 1921 р. – секретар Білоцерківського (Київська губернія) повітового комітету КП(б)У. 13 січня 1921 по 4 квітня 1923 року – кандидат в члени Центральної Контрольної Комісії КП(б)У. У 1922-1923 рр. – голова Харківського губернської ради профспілок. 10 квітня 1923 – 12 травня 1924 року – член Центральної Контрольної Комісії КП(б)У. У 1923-1924 рр. – голова Центральної Контрольної Комісії КП(б)У і народний комісар робітничо-селянської інспекції Української РСР. Член ЦК КП(б)У з 12 травня 1924 року по 5 червня 1930 року. З 17 травня 1924 року по 13 грудня 1925 року – 2-й секретар ЦК КП(б)У і член Політичного бюро ЦК КП(б)У, а також член Організаційного бюро ЦК КП(б)У. 31 травня 1924 року – 26 червня 1930 року – член ЦК РКП(б) – ВКП(б). У січні 1925 року Медведєва призначають відповідальним секретарем Катеринославського губернського комітету КП(б)У, а в серпні 1925 року – вересні 1927 року він працює на посаді відповідального секретаря Катеринославського (до 1926 р.) та Дніпропетровського окружних комітетів КП(б)У.

Після від'їзду з Дніпропетровська, кар'єра Олексія Медведєва стрімко пішла вгору. 12 грудня 1925 роки його обирають кандидатом в члени політичного бюро ЦК КП(б)У, а 16 жовтня 1926 року – членом політбюро ЦК КП(б)У, на цій посаді він буде залишатися до 21 листопада 1929 року. У 1927-1929 рр. – секретар ЦК КП(б)У. З 29 листопада 1927 року по 21 листопада 1929 року – член Організаційного бюро ЦК КП(б)У. У 1929 році – секретар Союзної Ради ЦВК СРСР. З 13 липня 1930 року по 26 січня 1934 року – член Центральної Контрольної Комісії ВКП(б). З 1934 року по 20 серпня 1937 року – член Верховного Суду СРСР[27]. 20 серпня 1937 року, в розпал «Великого терору», був заарештований і засуджений Військовою колегією Верховного суду СРСР до страти. Розстріляний 30 жовтня 1937 року[28].

5 вересня 1927 року Дніпропетровський окружний комітет КП(б)У очолив Борис Семенов.

Він народився в Санкт-Петербурзькій губернії. Член РСДРП з 1907 року. В 1917-1921 рр. – секретар Петроградського міського відділення профспілки торгових і конторських службовців, голова Спаської райради, воєнком бригади, воєнком дивізії (7-я армія), голова Петроградського районного Революційного трибуналу, організатор Петроградського райкому РКП(б), голова Петроградської губернської ЧК. У 1922-1925 рр. – секретар Промислового райкому РКП(б) (Бодайбо), член розвідувальної експедиції ВРНГ СРСР, заступник голови тресту «Лензолото», заступник завідувача організаційним відділом Московського міськкому РКП(б). У 1925-1927 рр. – відповідальний секретар Луганського окружкому КП(б)У, кандидат в члени політбюро ЦК КП(б)У. У 1927-1930 рр. – відповідальний секретар Дніпропетровського окружкому КП(б)України. В 1927-1931 рр. – член Політбюро ЦК КП(б)У. В 1931-1933 рр. – 2-й секретар Середньо-Азійського бюро ЦК ВКП(б). В 1933-1936 рр. – 1-й секретар Кримського обкому ВКП(б). З 22 грудня 1936 г. – 1-й секретар Сталінградського обкому ВКП(б)[29]. В 1925-1934 рр. – член ЦК КП(б)У. В 1925-1937 рр. – кандидат в члени ЦК ВКП(б).

Заарештований 8 вересня 1937 року; обвинувачений в участі у контрреволюційній терористичній організації; рішенням військової колегії Верховного суду СРСР засуджений до розстрілу. 30 жовтня 1937 року розстріляний[30].

За результатами чергових адміністративно-територіальних змін у 1932 році виникла Дніпропетровська область, і, відповідно, було проведено реорганізацію місцевого партійно-радянського апарату, виник новий орган влади – Дніпропетровський обласний комітет КП(б)У.

Першим секретарем Дніпропетровського Обкому КП(б)У був обраний Володимир Чернявський. Народився в м. Омську у 1893 році. У лютому 1911 року вступив до лав РСДРП(б)[31]. З квітня 1917 року по січень 1918 року займав посаду члена виконкому Київської Ради робітничих депутатів, секретаря Центрального бюро професійних спілок Києва. У січні – лютому 1918 року був членом колегії народного комісаріату праці УСРР. У 1919 році був обраний секретарем Київського губернського комітету КП(б)У, а у 1921 році був призначений на посаду в.о. відповідального секретаря Подільського губернського комітету КП(б)У. У 1922 році Чернявський вперше потрапляє до Катеринослава, його обирають на посаду завідувача організаційно-інструкторського відділу Катеринославського губкому КП(б)У. Відпрацювавши рік у Катеринославі, у

1923 році був переведений на посаду прокурора Одеської області. З жовтня 1925 року по лютий 1927 року – завідувач Організаційно-розподільним відділом Київського окружного комітету КП(б)У. 12 грудня 1925 року був обраний кандидатом в члени Центральної Контрольної Комісії КП(б)У. У грудні 1927 роки знову направлений в м. Одесу в якості відповідального секретаря Одеського окружком КП(б)У. З 1927 року по 1937 рік був членом ЦК КП(б)У. Як член ЦК був обраний кандидатом в члени Організаційного бюро ЦК КП(б)У. З 21 листопада 1929 року по 5 червня 1930 року включений до складу кандидатів у члени Секретаріату ЦК КП(б)У. З 21 листопада 1929 року був переведений з кандидатів в члени Оргбюро ЦК КП(б)У. У 1930-1932 рр. – секретар ЦК КП(б)У та член Оргбюро ЦК КП(б)У. В 1930-1937 рр. – кандидат у члени Політбюро ЦК КП(б)У.

З лютого по жовтень 1932 року Володимир Чернявський знову працює на Дніпропетровщині, але вже на посаді першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У. Після недовготривалої роботи першим секретарем Дніпропетровського обкому Чернявського було обрано першим секретарем Вінницького обкому КП(б)У (1932-1937 рр.) [32]. У період «Великого терору» був його активним учасником, входив до складу особливої трійки, створеної за наказом НКВС СРСР № 00447 від 30 липня 1937 року [33]. Пізніше був сам заарештований та 7 грудня 1937 року розстріляний [34].

Замість репресованого Чернявського, на посаду першого секретаря Дніпропетровського обкому було обрано Василя Строганова [35]. Він був членом РСДРП(б) з 1905 року. З 1918 року на партійно-державній роботі. У 1921-1924 рр. – секретар Томського губкому РКП(б), секретар Ярославського губкому РКП(б). У 1924-1927 рр. – голова Сорновської районної контрольної комісії ВКП(б). У серпні 1927 потрапляє в УРСР до Сталінського окружного комітету, де був обраний відповідальним секретарем цього ж комітету КП(б)У. У липні 1930 року В. Строганова «перекидають» до Харкова і призначають відповідальним секретарем Харківського окружного комітету КП(б)У. У цей же час (22 липня – 13 грудня 1930 р.) був секретарем ЦК КП(б)У. Обирався членом ВУЦВК. З 13 грудня 1930 року по 12 жовтня 1932 р. був другим секретарем ЦК КП(б)У. У 1932 році був направлений до Дніпропетровська на посаду Першого секретаря обкому КП(б)У. Займав посаду Першого секретаря не довго, через рік направлений на посаду секретаря Уральського обкому ВКП(б). З Уральського обкому у 1934 році був «перекинутий» у Свердловськ

на посаду другого секретаря обкому. У 1935-1936 рр. був головою виконкому Північної крайради та облради. У 1927-1934 рр. – кандидат в члени ЦК. Член ЦВК СРСР [36]. 10 серпня 1937 року був заарештований, а 5 березня 1938 року його розстріляли в Архангельській губернії [37].

Отже, від моменту встановлення радянської влади в регіоні, почався процес формування нової політичної еліти – «радянської». Перший етап укорінення нової «радянської» політичної еліти на Дніпропетровщині тривав продовж 1920-х років. Цей процес супроводжувався політичними репресіями та перманентними «чистками» всередині місцевої партійної номенклатури

Спираючись на аналіз політичних траєкторій та біографії представників місцевої номенклатури, які у 1920-х років увійшли до когорти керівників регіону, ми можемо відтворити їх узагальнений політичний портрет. Всі вони були чоловіками, які були мали 30-35 років. Жоден з них не мав міцних зв'язків із регіоном (місце народження, навчання, близьких родичів, що проживали на Дніпропетровщині т.п.). Тобто, всі воно були «варягами» для місцевої номенклатури. Ці керівники були членами партії більшовиків, що мали дореволюційний стаж та брали участь у революційній боротьбі. Також вони мали досвід роботи у партійно-радянському апараті СРСР, але доволі незначний. Жоден із «перекинутих» у 1920-х роках, на Дніпропетровщину, керівників не затримався тут надовго. Зазвичай, термін їх перебування на цих посадах коливався від двох місяців до двох років. Після роботи в місцевій номенклатурі переважна більшість як «заохочення» отримувала підвищення та кооптацію до республіканської еліти із обранням кандидатами або членами ЦК КП(б)У. Деякі – Квірінг, Яковлев та Медведєв – навіть стали членами бюро ЦК КП(У). Далі республіканського рівня ніхто з них призначення не отримував. На нових посадах у республіканському центрі вони швидко потрапляли в поле зору НКВС. Як наслідок, «чистки» зачепили всіх колишніх керівників Дніпропетровщини 1920-х років. Абсолютна більшість з них була розстріляна в період з 1936 по 1938 роки.

Слід відзначити, що описані вище тенденції не були унікальними для Дніпропетровщини. Дослідження Миколи Дорошка щодо номенклатури УСРР-УРСР міжвоєнних років показує, що верхівка партії більшовиків застосувала схожі принципи (опора на надіслані з Росії кадри, їх періодичне переміщення з регіону в регіон тощо) для конструювання усього управлінського апарату республіки [5]. Микола Фролов – запорізький

дослідник політичних еліт радянської України – дійшов схожого висновку: «...відсутність серед номенклатурної еліти УСРР 1920-1930-х рр.. визначного лідера й авторитета – давала змогу керівництву РКП(б) і радянській Росії постійно на- правляти з Москви своїх ставлеників... з метою здійснення всебічного контролю за її верхівкою

та реалізації політики московського центру»[6, с. 471]. Таким чином, дніпропетровський варіант формування комуністичної еліти протягом 1920-х – початку 1930-х років не мав фундаментальних відмінностей від більшості інших регіонів захо- пленої більшовиками України.

Джерела та література

1. Васильєв В. Ю. Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр-субцентр влади (1917–1938) / Відп. ред.: С. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2014. – 376 с.
2. Крупина В., Кузьменко Ю. Номенклатурные землячества в Советской Украине в 50–80-х гг. XX в. / Виктор Крупина, Юлия Кузьменко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elis.pstu.ru/index.php?a=32&pod_id=85/Yfpdf_p_trhfyf/
3. Штейнле О. Ф. Запорізька «партійна група». Нестворений клан другої половини 1940–1980-х років / О. Ф. Штейнле // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. - 2015. - Вип. 42. - С. 166-171
4. Штейнле О. Ф. Вихідці з Харкова у вищій ланці радянської номенклатури (1950-1970-ті роки) / О. Ф. Штейнле // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. - 2014. - Вип. 38. - С. 228-232.
5. Дорошко М. С. Номенклатура: Керівна верхівка Радянської України (1917-1938 рр.) / Микола Савович Дорошко – Київ : Ніка-Центр, 2008. – 365 с.
6. Фролов М. О. Політична система та номенклатурна еліта Радянської України 1920-х – 1930-х рр. : особливості та механізми формування і функціонування / Микола Олександрович Фролов. – Запоріжжя: КПУ, 2011. – 828 с.
7. Гай-Нижник П. П. Катеринославська губернія [Електронний ресурс] / Павло Павлович Гай-Нижник // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=11050.
8. О ликвидации губерний и о переходе на трехстепенную систему управления: Постановление ВУЦИК от 3 июня 1925 года // Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1925. – №29. – С. 435-437.
9. Постановление Президиума ЦИК СССР от 20.07.1926 «О переименовании гор. Екатеринослава в «Днепропетровск», ст. Екатеринослав в ст. «Днепропетровск» и Екатерининской ж.д. в «Днепропетровскую» ж.д.» [Електронний ресурс] // iPRAVO.info. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://ipravo.info/sss1/zakon79/663.htm>.
10. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – Том XIII: Украинская Социалистическая Советская Республика. Степной подрайон. Днепропетровский подрайон. Горнопромышленный подрайон: народность, родной язык, возраст, грамотность / Центральное статистическое управление СССР, Отдел переписи. – М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1929. – 472 с.
11. «Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР». // Збірники законів та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України. – 1932. – №5. – С. 41-46.
12. Маркова Л. Н. Об изменениях в административно-территориальном делении Екатеринославщины-Днепропетровщины в 1922-1941 годах // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Вип. 1: Матеріали першої міжрегіональна історико-краєзнавча конференція (8-9 жовтня 1998 р. м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ, 1998. – С 185-190.
13. Постановление ЦИК СССР от 22.09.1937 «О разделении Харьковской области на Харьковскую и Полтавскую, Киевской - на Киевскую и Житомирскую, Винницкой - на Винницкую и Каменец-Подольскую и Одесской - на Одесскую и Николаевскую области» [Електронний ресурс] // iPRAVO.info. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://ipravo.info/sss1/laws55/850.htm>.
14. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г / под ред. Мандельштам Ю. И. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. – с. 513.
15. Всесоюзная перепись населения 1939 г. Численность наличного населения СССР по союзным республикам, краям, областям и автономным республикам [Електронний ресурс] // Демоскоп Weekly. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_por_39_1.php.
16. Дніпропетровськ: Віхи історії / редкол.: С. А. Квітка (гол. ред.) та ін. – Дніпропетровськ : Грані, 2001. – 256 с.
17. Ковалевский А. А. Днепровская гидроэлектрическая станция / А. А. Ковалевский, – Москва: Госэнергоиздат, 1932. – с. 111.

18. Терещенко Н. А. Развитие металлургии на Украине за 60 лет Советской власти / Николай Александрович Терещенко. – Киев: УкрНИИИТИ, 1977. – 96 с.
19. Проблеми соціального розвитку України в 1938 – 1941 рр. / М. Гурецький // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2013. – Вип. 20. – С. 105-110.
20. Гурецький М. Промисловість України: передвоєнна мобілізація (1938–1941 рр.) / Максим Гурецький. // *Komunizm: system – ludzie – dokumentacja*. – 2013. – №2. – С. 213–225.
21. Грушевой К. С. Тогда, в сорок первом... / Константин Степанович Грушевой. – Москва: Известия, 1977. – 335 с. (Военные мемуары).
22. Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. : сборник документов и материалов / сост. : Б. Я. Бриккер, А. И. Голод, И. А. Истомин и др. – Днепропетровск: Днепропетровское книжное издательство, 1962. – 326 с.
23. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 959 с.
24. Павлоградське повстання 1930 р. : Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Даниленко. – К. : Укр. письменник, 2009. – 379 с.: іл
25. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Дніпропетровська область – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2008. – 1248 с.
26. Екатеринославский губернский комитет КП(б)Украины [Электронный ресурс] // Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 - 1991 – Режим доступа до ресурсу: http://www.knowbysight.info/1_UKRA/06141.asp.
27. Медведев Алексей Васильевич [Электронный ресурс] // Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 - 1991 – Режим доступа до ресурсу: <http://www.knowbysight.info/MMM/00348.asp>.
28. Мартиролог жертв политических репрессий, расстрелянных и захороненных в Москве и Московской области в 1918-1953 гг. Медведев Алексей Васильевич [Электронный ресурс] // Компьютерная база данных «Жертвы политических репрессий, расстрелянные и захороненные в Москве и Московской области в период с 1918 по 1953 год» – Режим доступа до ресурсу: <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=11331>.
29. Альманах «Россия. XX век» [Электронный ресурс] // Архив Александра Н. Яковлева – Режим доступа до ресурсу: <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/almanah-dict-bio/1005945/16>.
30. Мартиролог жертв политических репрессий, расстрелянных и захороненных в Москве и Московской области в 1918-1953 гг. Семенов Борис Александрович [Электронный ресурс] // Компьютерная база данных «Жертвы политических репрессий, расстрелянные и захороненные в Москве и Московской области в период с 1918 по 1953 год» – Режим доступа до ресурсу: <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=13820>.
31. Чернявский Владимир Ильич [Электронный ресурс] // Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 - 1991 – Режим доступа до ресурсу: <http://www.knowbysight.info/ChCC/04599.asp>.
32. Альманах «Россия. XX век» [Электронный ресурс] // Архив Александра Н. Яковлева – Режим доступа до ресурсу: <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/almanah-dict-bio/1006139/22>.
33. Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел союза с.с.р. № 00447 об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и др. антисоветских элементов. [Электронный ресурс] // Международное историко-просветительское, благотворительное и правозащитное общество «Мемориал» – Режим доступа до ресурсу: <http://old.memo.ru/history/document/0447.htm>.
34. Сталинские расстрельные списки [Электронный ресурс] // Международное историко-просветительское, благотворительное и правозащитное общество «Мемориал» – Режим доступа до ресурсу: <http://stalin.memo.ru/names/index.htm>.
35. Строганов Василий Андреевич [Электронный ресурс] // Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 - 1991 – Режим доступа до ресурсу: <http://www.knowbysight.info/SSS/00126.asp>.
36. Биографический словарь. Строганов Василий Андреевич [Электронный ресурс] // Архив Александра Н. Яковлева – Режим доступа до ресурсу: <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/almanah-dict-bio/1016960/16>.
37. Сталинские расстрельные списки [Электронный ресурс] // Международное историко-просветительское, благотворительное и правозащитное общество «Мемориал» – Режим доступа до ресурсу: <http://stalin.memo.ru/names/index.htm>.